

NUTQIDA KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALAR XOTIRASI

Xalilova Shaxnoza Ikrom qizi

*Alfraganus Universiteti oliy ta'lim tashkiloti Pedagogika va Psixologiya
fakulteti, Defektologiya yo'nalishi talabasi*

Utbasarova Umida Mexmanovna

*Alfraganus Universiteti oliy ta'lim tashkiloti Pedagogika va Psixologiya
PhD v.b dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq buzilishlarini ikkita tasnifi o'rin olgan bittasi tibbiy-pedagogik ikkinchisi psixolo-pedagogik tasniflar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, tibbiy- pedagogik, xotira, bradilaliya, taxilaliya, duduqlanish.

Аннотация: В данной статье представлены две классификации нарушений речи: медицинско-педагогическая и психолого-педагогическая, а также приведена информация о них.

Ключевые слова: речь, медицинско-педагогическая, память, брадилалия, тахилалия, заикание.

Annotation: This article presents two classifications of speech disorders: medical-pedagogical and psychological-pedagogical, along with information about them.

Keywords: speech, medical-pedagogical, memory, bradylalia, tachylalia, stuttering.

Kirish: Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashga alohida e'tibor bermoqda.

Insonning eng muhim xususiyatlaridan biri so'zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq harakatlari murakkab a'zolari tizmi orqali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi, nutq

faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir birlariga ta'sir etadilar.

Shunday qilib, hozirgi davr mamlakat logopediyasida nutq buzilishlarining ikkita tasnifi o'rin olgan: birinchisi— tibbiy pedagogik, ikkinchisi — psixologik pedagogik yoki pedagogik (R.Ye. Levina bo'yicha).

Tibbiy-pedagogik tasniflashda ajratiladigan nutq buzilishlarining turlari

Buzilishlarning yuqoridagi tasniflashda ko'rib chiqilayotgan barcha turlarini psixologik-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruhga bo'lish mumkin: og'zaki va yozma.

Og'zaki nutqning buzilishi, o'z navbatida ikkita turga bo'linishi mumkin: 1) bayon qilishning fonatsion (tashqi) ta'minlanishi, ular nutqning talaffuz tomonining buzilishi deb ataladi 2) bayon qilishning semantik-struktura (ichki) jihatdan ta'minlanishi, ular logopediyada nutqning uzluksiz yoki ko'p tovushli buzilishi, deb ataladi.

1. Bayon qilishdagi fonatsion ta'minlashning zaiflashuvi buzilgan bo'g'inga bog'liq holda tabaqalanishi mumkin: a) tovush shakllanishi; b) bayon qilishning sur'at-ohang jihatdan tashkil etilishi; d) intonatsion melodik; e) tovush chiqarishning namoyon bo'lishi. Bu zaiflashuvlar turli jarayonlarda mavhum holida kuzatilishi mumkin, logopediyada ularga bog'liq bo'lgan buzilishning quyidagi turlari ajratiladi (ularni belgilash uchun an'anaviy bo'lib qolgan atamalar mavjud):

1. Disfoniya (afoniya) - tovush apparatining patologik o'zgarishlari oqibatida fonatsiyaning yo'q bo'lishi yoki zaiflashuvi. Ma'nodoshlari: tovushning buzilishi, fonatsiyaning buzilishi, fonotor buzilishlar, vakal buzilishlar.

Tovush yuqoriligi va yo'g'on-ingichkaligi (disfoniya) goho fonatsiya (afoniya) ning yo'q bo'lishida, goho quvvatning buzilishida namoyon bo'ladi. U markaziy yoki sirtqi to'xtalish tovush chiqarish mexanizmining organik yoki funksional zaiflashuvi bilan bog'liq bo'lishi va bola rivojlanishining har qanday bosqichida yuzaga chiqishi mumkin. U alohida bo'ladi yoki nutq buzilishlarining qator boshqa turlari tarkibiga kiradi.¹

¹ Логопедия(под . ред .Л.С Волковой). –М..2002.

2. Bradilaliya — nutqning patologik sekinlashgan sur'ati. Ma'nodoshi: bradifraziya. Artikular nutq dasturining sekinlashgan ishlab chiqarishda namoyon bo'ladi, markaziy bo'langan va o'z tabiatiga ko'ra organik yoki funksional bo'lishi mumkin.

3. Taxilaliya — nutqning patologik tezlashgan sur'ati. Ma'nodoshi: taxifraziya.

Artikular nutq dasturining tezlashgan holda amalga oshirilishida namoyon bo'ladi, o'z tabiatiga ko'ra, markaziy bog'langan, organik yoki funksional hisoblanadi.

Sekinlashgan sur'atdagi nutq cho'ziq tortilgan, bir ohangda bo'ladi. Tezlashgan sur'atda shoshilinch, intiluvchan, shiddatli ekanligi ko'zga tashlanadi. Nutqning tezlashuvi agrommatizmlar bilan birga sodir bo'lishi mumkin. Bunday holatlar ayrim paytlarda battarizm, parafraziya atamaları bilan ataluvchi mustaqil buzilishlar sifatida ajratiladi. Patologik tezlashgan nutqning asoslanmagan bo'linishlari, tutilish, to'xtab qolishlar bilan uchraydigan hollarda u poltern atamasi bilan ataladi. Bradilaliya va taxilaliya — nutq sur'atining buzilishi — nutq jarayonining ravonligi, nutqning ohang va melodik-intonatsion ifodaliligining buzilishi oqibati hisoblanadi.²

4. Duduqlanish — nutq apparati mushaklarining va ixtiyoriy pay tortishish natijasida sur'at-ohangning buzilishidir.

Ma'nodoshi: logonevroz.

Markaziy bog'langan bo'ladi, funksional yoki organik ko'rinishga ega, ko'proq bola nutqining rivojlanishida paydo bo'ldi.

5. Dislaliya — tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma'nodoshlari: tili chuchuklik tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talaffuz qilishdagi notekisliklar.

Nutqning noto'g'ri tovushli (fonemali) turlanishida: tovushlarni buzib talaffuz qilishda, tovushlarning almashinuvi yoki ularning yo'qligida namoyon

² Shomahmudova. R.SH. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. - T; 1994.

bo'ladi. Nuqson shuning bilan bog'liq bo'lishi mumkinki, bunday paytda bolada artikular baza shakllanmaydi yoki artikular tomoni to'g'ri shakllanadi. Buning oqibatida nomuvofiq tovushlar hosil bo'ladi. Artikulatsion apparatning anatomik nuqsonlari bilan bog'langan buzilishlar alohida guruhni tashkil etadi. Talaffuzning buzilishi psixolingvistik jihatdan fonemalarni ajratish va anglash operatsiyalarining shakllanmaganligi oqibati (ya'ni, idrok etishdagi nuqsonlar), yoki saralash va ishlab chiqarish shakllanmaganligi, yoxud tovushlarni ishlab chiqarish shartlarining buzilganligi deb qaraladi.

6. Rinolaliya — tovush tembiri va talaffuzining nutq apparatidagi anatoma-fiziologik nuqsonlar bilan bog'liq holdagi buzilishdir. Ma'nodoshlari: dimog'i bilan gapirish (eskirgan), palatolaliya.

Tovush tembrining patologik o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bu holat chiqarilayotgan nafas oqimining barcha nutq so'zlarini talaffuz qilish paytida burun bo'shlig'iga o'tishi va unda aks-sado berishi oqibatidir. Rinolaliya paytida bundan tashqari barcha nutq tovushlarining (dislaliya holatidagi kabi alohida tovushlarni emas), buzib talaffuz etilishi kuzatiladi. Bunday nuqsonda prosodik buzilishlar ham tez-tez uchraydi, rinolaliya paytidagi nutq kam tushunarsiz (noaniq), bir ohangli bo'ladi. Mamlakat logopediyasida tanglayning tug'ma yoriqligi, shuningdek, artikular apparatning qo'pol anatomik buzilishlarini rinolaliyaga kiritish qabul qilingan. Bunday buzilishlar chet ellardagi qator ilmiy ishlarda "palatolaliya" (lotincha palatum — tanglay) atamasi bilan ataladi. Qolgan barcha hollardagi tovushlarning turli lokalizatsiyalarning funksional yoki organik buzilishlari bilan bog'liq noto'g'ri talaffuzi bunday ishlarda rinolaliya deb ataladi. Vatanimizda so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy ishlarda qo'pol artikulatsion buzilishlari bo'lmagan noto'g'ri talaffuzlarning ko'rinishlari rinofoniyaga kiritilmoqda.

Logopediya amaliyotida rinolaliyani yaqin vaqtlargacha mexanik dislaliyaning bir shakli deb qaralar edi. Buzilishning o'ziga xos xususiyatini hisobga olib, rinolaliyani alohida nutq buzilishi sifatida ajratish lozim.³

³ Shomahmudova. R.SH. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. - T; 1994.

7. Dizatriya — nutq talaffuzi tomonining nutq apparati innervatsiyasidagi yetishmovchilik bilan bogʻliq holdagi buzilishidir. Maʼnodoshi: tili chuchuklik (eskirgan).

Dizatriya markaziy xarakterdagi organik buzilishlarning oqibati hisoblanadi. Markaziy asab tizimi buzilishini lokalizatsiyalashda dizatriyaning turli shakllari ajratib koʻrsatiladi. Buzilishning ogʻirligiga qarab esa, dizatriyaning paydo boʻlish darajalari farq qilinadi.

Dizatriya koʻpincha bosh miyaning erta falajlanishi natijasida paydo boʻladi, lekin u bola rivojlanishning har qanday bosqichda neyroinfeksiya va miyaning boshqa kasalliklari oqibatida paydo boʻlishi ham mumkin.

Bayon qilishning strukturali-simantik (ichki) turlanishidagi buzilishi ikki tur: alaliya va afaziya bilan koʻrsatiladi.

1. Alaliya — bosh miya qobigʻidagi nutq zonalarining bolaning ona qornidagi yoki ilk rivojlanish davrida organ shikastlanishi natijasida nutqning yoʻq boʻlishi yoki rivojlanmay qolishi. Maʼnodoshlari: disfaziya, erta yoshda paydo boʻladigan bolalar afaziyasi, rivojlanish afaziyasi, gunglik (eskirgan).

2. Afaziya — bosh miyaning muayyan joyi shikastlanishi bilan bogʻliq holda nutqning toʻliq yoki qisman yoʻqolishi. Maʼnodoshlari: nutqning buzilishi, yoʻqolishi.

Bola nutqining bosh miya jarohatlanishi, neyroinfeksiya yoki miya shishi natijasida yoʻqolishi nutqning shakllanib boʻlganidan soʻng sodir boʻlsa, unda bolalar afaziyasi deb nomlanadi. Agar buzilish kattaroq yoshda yuz bergan boʻlsa, unda afaziya haqida fikr yuritiladi.

Yozma nutqning buzilishi. Uning qaysi turi buzilganiga qarab ikki guruhga ajratiladi. Mahsuldor tur buzilganida yozuvning zaiflashuvi, retseptli yozma faoliyat buzilganida — oʻqishning zaiflashuvi qayd qilinadi.

1. Disleksiya — oʻqish jarayonining qisman oʻziga xos buzilishi. Harflarni idrok etish va tanishdagi qiyinchiliklarda; harflarni boʻgʻinlarga qoʻshish va boʻgʻinlardan soʻz tuzish borasidagi tutilishlarda (bu soʻz shakllarini notoʻgʻri talqin

qilishga olib keladi); agrammatizmida va o'qiganlarini buzib tushinishda namoyon bo'ladi.⁴

2. Disgrafiya — yozish jarayonining qisman o'ziga xos ravishda buzilishi.

Harfning optik-fazoviy obrazining turg'un emasligida, harflarning aralashib ketishi yoki tushib qolishida, so'zning so'z -b o'g'in tarkibini bayon qilish va gap qurilishida namoyon bo'ladi. O'qitish davomida yozish jarayoni shakllanmagan hollarida agrafiya haqida fikr yuritiladi.

Bolalardagi yozish va o'qishning buzilishi bu jarayonlarni to'liq holda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar orqali yuzaga keladi. Tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra, bu qiyinchiliklar og'zaki nutqdagi nuqsonlar (optik shakllardan tashqari), tovush tahlili ishining shakllanmagani va ixtiyoriy diqqatning beqarorligi bilan bog'liq bo'ladi.

Bolalardagi yozish va o'qishning buzilishini yozish, o'qishdagi bilim va ko'nikmalarning yo'qolishidan, shuningdek, afaziya paytida yuzaga keladigan disleksiya (aleksiya) va disgrafiya (agrafiya)dan ajrata bilmoq lozim.

XULOSA

Bolalarni bog'chadayoq maktabga tayyorlash maktabda esa ularni o'qitishning yangi shakllari amalga oshirilmoqda. Modomiki, harakat va so'z insonning o'zligini namoyon etuvchi asosiy vosita ekan, buning uchun bolaning jismoniy va nutqiy tarbiyasiga ilk davrdan boshlab e'tibor qaratmoq lozim. Bola rivojlanishida hech qanday qiyinchilik bo'lmasligi kerak va tengdoshlaridan orqada qolmasligi kerak. Buning uchun ota-ona bola rivojlanishini nazoratga olishi shart.bolada qiyinchiliklar bo'lsa uni albatta ota-ona tibbiyot xodimlari pedagoglar hamda psixologlar bilan birgalikda ishlagan xolda uni bartaraf etish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. Toshkent2013
2. Babayeva D. R. "Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi". Toshkent "Barkamol fayz media". 2018.

⁴ uz.m.wikipedia.org

3. Fayzullayeva M, Rahimova Z, Rustamova M. “ Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o‘stirish”. Toshkent-2010.
4. Safarova R. va boshqalar. “Savodga o‘rgatish darslari”. Toshkent “ Ma’naviyat”. 2003.
5. Shodiyeva Q. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni tog‘ri talaffuzga o‘rgatish”. Toshkent. “O‘qituvchi”, 1990.
6. Shodiyeva Q. “O‘rta guruhlarda bolalar nutqini o‘stirish”. Toshkent . “O‘qituvchi”,1993.

Elektron ta’lim resurslari:

- 1.www.ziyonet.uz
- 2.www.Edu.Uz